

Вячаслаў Швед (Гародня)

доктар гістарычных навук,

прарэктар па навуковай рабоце ГА ІПКіПКРА

Землі Беларусі ў расейскай урадавай палітыцы (1772-1863 г.)

Землі Беларусі былі далучаныя да Расейскай імперыі пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай (*далей* - РП). Стратанезалежнасці Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў 1772, 1793 і 1795 г. адбывалася прыкладна па аднаму і таму ж сцэнарыю: 1) дыпламатычныя перамовы з будучымі саўдзельнікамі захапу тэрыторыі РП; 2) стварэнне там прарасейскай канфедэрацыі; 3) увод расейскіх войскаў на тэрыторыю РП; 4) анэксія земляў Беларусі; 5) легалізацыя апошняй на сейме РП; 6) прысяга насельніцтва захопленых земляў расейскаму імператару.

Насельніцтва земляў Белай Русі і Літвы апынулася ў краіне, якую Фрыдрых Энгельс назваў “апошнім аплотам агульнаеўрапейскай рэакцыі”, а Уладзімер Ленін – “турмой народаў”¹. Беларусь апынулася паміж Польшчай (таксама страціла дзяржаўнасць), якая ўвасабляла заходнюю цывілізацыю і яевольнасці, і Расеяй, якая ўяўляла сабою ўсходні, азіяцкі дэспатызм.

Галоўнымі задачамі расейскай урадавай палітыкі на землях Беларусі былі інтэграванне і русіфікацыя, выкараненне польскага нацыянальна-вызваленчага руху. Усё гэта называлася “рускай справай” у заходнім рэгіёне Расейскай імперыі. Слушна піша гісторык Ю. Драгун, што згодна з тэорыяй “Масква – трэці Рым” Масква ўзяла на сябе функцыю аб’яднання ўсіх праваслаўных народаў пад эгідаю рускага цара, “вызваленне іх ад каталіцкага прыгнёту”. Адсюль вынікала канцэпцыя “вызвалення заходняй Русі (пазней – “Заходняй Расеі”) ад прыгнёту палякаў, літоўцаў і каталіцкай царквы”².

Пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай мерапрыемствы ўсіх расейскіх імператараў перыяда 1772 – 1863 г. былі накіраваныя на тое, каб “вярнуць гэтаму краю былы рускі выгляд, заслонены чужымі новаўводзінамі і парадкамі”³. У палітыцы гэта знайшло сваё адлюстраванне ў русіфікацыі альбо “овеликорушени народа”, як пісаў Максім Багдановіч⁴. Яшчэ А. Станкевіч падмеціў, што пераўтварэнню “народнага духу” ў Беларусі мелі служыць “рэформа асветы, увядзенне ра-

¹ Энгельс Ф. Вяшняя політыка русскаго царизма // КМаркс, Ф.Энгельс. Соч. Москва, 1962. Т. 22. С. 13, 51; Ленин В.И. О национальной гордости великороссов // Полн. собр. соч. Т. 26. С. 107.

² Драгун Ю. Пра уніятства і дзяржаўную палітыку // ЛіМ. 1990. 5 студз. № 1 С. 14.

³ Турчинович А. Столетие Гродненской губернии: Историч. очерк. 1802-1902 // Виленский календарь на 1903 г. Вильно, 1902. С. 173.

⁴ Багдановіч М. Беларусы // Поўн. збор твораў. Мінск, 1995. Т. 2. С. 119-125

сейскай мовы, цывільныя і крымінальныя расейскія судовыя працэдуры, скасаванне вуніі, прыцягненне шляхам палёгкаў і прывілеяў на Беларусь чыноўнікаў з расейскіх губерняў і г.д., нарэшце, каланізацыя беларускіх губерняў сялянамі з губерняў расейскіх”⁵. Усё пералічанае і ўключае русіфікацыя.

Палітыка расейскага ўраду ў адносінах да Беларусі была лагічнай для заваёўніка і нагадвала такую ж палітыку двух іншых удзельнікаў падзелу Рэчы Паспалітай – Аўстрыі і Прусіі*. Тыя праводзілі ў заходніх правінцыях былой канфедэрацыі палітыку знішчэння “пальшчызны”, называемую “германізацыяй” ці “анямечваннем”. Апошняе знайшло сваё адлюстраванне ў зямельнай, карнай, саслоўнай, адміністрацыйнай, адукацыйнай і канфесійнай палітыцы прускіх уладаў⁶. Нават сродкі ажыццяўлення русіфікацыі і анямечвання былі падобныя:

- канфіскацыя, секвестр, каланізацыя захопленых земляў;
- дэпартацыя, ссылка найбольш актыўных элементаў заваёванага народу; у Расейскай імперыі – жандармскія акругі і ваенныя паясенні;
- падбурхторванне сялянства супраць шляхты;
- уладкаванне агульнай сістэмы кіравання і суда з прыцягненнем агульнага заканадаўства, адзінага справядства і дзяржаўнай мовы;
- распаўсюджванне расейскай (або нямецкай) сістэмы адукацыі з выкладаннем на мове захопніка, а таксама яго культуры;
- умацаванне дзяржаўнага веравызнання і царквы на далучаных землях, выцясненне або ліквідацыя іншых веравызнанняў.

На працягу даследуемага перыяду палітыка царызму не была аднастайнай і прамалінейнай. У беларускай гістарыяграфіі звычайна вылучаецца Лістападаўскае паўстанне 1830 – 1831 г., як этапная мяжа ў палітыцы царызму ў Беларусі⁷. Даследчыкі заўважылі таксама змену палітыкі пасля франка-рускай вайны 1812 г.⁸ Але да гэтага часу няма перыядызацыі расейскай палітыкі на землях Беларусі ў перыяд 1772 – 1863 г. Мы прапануем сваю:

I. Кацярынінскі перыяд.

1. 1772 – 1794 г. – ад першага падзелу Рэчы Паспалітай да паўстання 1794 г.
2. 1794 – 1796 г. – ад паражэння паўстання 1794 г. да канца царавання Кацярыны II.

⁵ Станкевіч А. З гісторыі русіфікацыі Вялікалітвы. Нью-Йорк, 1967. С. 4.

* (Заўвага рэд.) Недакладнасць, бо Аўстрыя на далучаных землях Рэчы Паспалітай праводзіла палітыку нацыянальна-культурнай аўтаноміі.

⁶ Грабенський В. История польского народа. Санкт-Петербург, 1910. С. 402-408, 411, 413; Корнилов И.П. Русское дело в Северо-Западном крае: Материалы для истории Виленского учебного округа преимущественно в муравьевскую эпоху. Санкт-Петербург, 1908. Вып. I. С. 10-12.

⁷ Тумилович Г.Н. Дворянство Белоруссии в конце XVIII - первой половине XIX в.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Минск, 1995. С. 11; Жмуроўскі С.Д. Палітыка самадзяржаўя ў адносінах да рускіх на Беларусі ў канцы XVIII-пач. XIX ст. // Нацыянальная палітыка расійскага самадзяржаўя на Беларусі ў канцы XVIII-пач. XIX ст.ст.: 36. навук. прац / Пад агульн. рэд. А.М. Лютыга. Мінск, 1995. С. 62.

⁸ Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. Мінск, 1994. Ч. 1. С. 273.

II. Паўлаўска-Аляксандраўскі перыяд

1. 1796–1801 г. – цараванне Паўла I.
2. 1801–1812 г. – ад пачатку панавання Аляксандра I да франка-расейскай вайны 1812 г.
3. 1812–1825 г. – ад вайны 1812 г. да канца панавання Аляксандра I.

III. Мікалаеўскі перыяд

1. 1825–1830 г. – ад пачатку панавання Мікалая I да Лістападаўскага паўстання.
2. 1830–1855 г. – ад паўстання да канца царавання Мікалая I.

IV. Перыяд царавання Аляксандра II (1856-1863 г.)

Кацярына II у сваёй палітыцы адносна беларускіх земляў падкрэслівала, што не ўзяла “ни пяди чужой земли”, а толькі вярнула “исюнню русские земли”. У верасні 1795 г. Кацярына II пісала М. Грыму: “Пры падзеллах Польшчы я не атрымала аніводнага вяршка польскай зямлі, але ўзяла тое, што самыя палякі называлі і называюць Чырвонаю Руссю, г.зн. ваяводства Кіеўскае, Падолію, Валынь, з яе сталічнымі гарадамі Уладзімірам, заснаваным Уладзімірам I у 992 г. Што датычыць Літвы і Самагіціі, то яны ніколі небылі Польшчаю, і так, я не маю аніводнага вяршка польскай зямлі і таму ня магу быць польскаю каралеваю”⁹. У наказах і ўказах, дадзеных З.Р. Чарнышову, М.Н. Крачэтнікаву, М.В. Рапніну, Кацярына II падкрэслівала: “Мы жадаем, каб гэтыя вобласці, не толькі моцаю зброі былі нам падудадны, але каб вы сэрцы людзей, якія там жывуць, добрым, прыстойным, правасудным, паблаглівым, крогкім і чалавекалюбівым кіраваннем Расейскай Імперыі прысвоілі, каб яны самі прычыну мелі лічыць адарванне сваё ад анархіі Рэспублікі Польскай за першы крок да іх дабрабыту”¹⁰.

Усе жыхары далучаных тэрыторый павінны былі прынесці прысягу, і тады толькі ім гарантавалі захаванне правоў адпаведна іх стану. У “Плакаце”, прыкладзеным да ўказу, які павінен быў аб’явіць З. Чарнышоў, гаварылася, што Кацярына, “усьновляя” сваіх новых “падданных” і “суграмадзян”, “пацвярждае пры поўнай і неабмежаванай свабодзе ў публічным адпраўленні іх веры, таксама і пры законным кожнага валоданні і маёмасці, але... пад Дзяржаваю сваёю ўсынаўляючы, усіх і кожнага ўзнагароджвае яшчэ цяпер у поўнай меры і без усялякага выключэння ўсімі тымі правамі, вольнасцямі і прывілеямі, якімі старажытныя яе падданыя карыстаюцца, такім чынам кожны стан з жыхароў далучаных земляў уступае з самога гэтага дня ва ўсе яму належачыя выгоды па ўсёй прасторы Расіі”¹¹.

У афіцыйных актах і справаводствах зямлі Беларускай імперыі называліся “присоединённые от Польши губернии”. У рускім грамадстве казалі:

⁹ Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из архива МНП. Т. 1. Ученые заведения в Западных губерниях до учреждения Виленского учебного округа. 1783-1803 / Под ред. И.П. Корнилова. Санкт-Петербург, 1893. С. XLVIII.

¹⁰ Смородский А.П. Столетие Минской губернии. Минск, 1893. С. 16.

¹¹ Сборник грамот и договоров о присоединении царств и областей к государству Российскому в XVII-XIX веках. Ч. 1. Петербург, 1922. С. 362.

¹² Гл.: Лаппо И.И. Западная Россия и её соединение с Польшей в их историческом прошлом. Прага, 1924. С. 15.

“Наши западныя губернии, принадлежавшие раньше Польше”¹². У кіраванні ўмацаваўся, як ахарактарызаваў гэта беларускі гісторык Яўген Анішчанка, “сімбіёз спадчыны і навіны”¹³. На гэты контрускі даследчык Іван Лапа пісаў, што захаванне былых праў і парадкаў было “праўленнем мудрасці рускай улады ў момант далучэння Заходняй Расеі да Расейскай Імперыі, бо для ўдалых пераўтварэнняў патрэбны былі і глыбокія веды Краю, з яго асаблівасцямі і патрэбамі, і іншыя абставіны, а не тыя, якія былі ў першыя гады пасля далучэння”. Але гэта, з другога боку, “закавала і яго асобны характар у агульным складзе Імперыі, што павінна было падтрымліваць уяўленні аб ім як пра дадатак да астатняй Расеі, а не яе арганічнай часткі, тэрыторыі, занятай таксама рускім народам, які злучаецца з гэтага часу з іншымі часткамі гэтага народа, стварыўшымі Расею”¹⁴. Кацярына Падразу імкнулася да зліцця далучаных земляў з іншымі часткамі імперыі, алерабіла гэта асярочна і паступова. Яна ўводзіла “рускіе начала” – адміністрацыю, законы, суд, рускае землеўладанне, мову. Расейскі гісторык А. Вінаградаў пісаў: “Плыня дзяржаўнага жыцця гэтага краю з таго часу атрымала ўжо вызначаны характар паступовага аб’яднання і зліцця з роднаю яму Маскоўскай Руссю”¹⁵. Пасля разгромаўстання 1794 г. і трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай гэтая палітыка Кацярыны II праводзілася больш упарта і настойліва, з прымяненнем карных мераў (секвестр, канфіскацыя, ссылка, дэпартацыя).

Павел I і Аляксандр I ставіліся да беларускіх земляў як да сваіх “польскіх провинцій”. Дзекабрыст К. Ф. Рылеў на следстве заявіў: “Наш урад робіць вялікую памылку, называючы памянутыя правінцыі ў сваіх актах польскімі або нааноў далучанымі ад Польшчы, і на працягу 30 гадоў нічога не зрабіў каб духоўна далучыць іх да Расеі”¹⁶.

Паўлаўска-Аляксандраўскаму перыяду былі характэрныя паланафільскія тэндэнцыі ў розных галінах палітыкі расейскіх урадаў адносна Беларусі. “... Пад расейскім панаваннем паланізм развіўся ў Рускай зямлі значна мацней, чым падчас працяглага панавання над ёй Рэчы Паспалітай”, – пісаў С. Шалковіч¹⁷. Пад “паланізацыяй” мы разумеем сістэму мерапрыемстваў дзяржаўных органаў, устаноў культуры і адукацыі, каталіцкага духавенства па асіміляцыі беларускага народу. Павел I неаднойчы гаварыў (І. Патоцкаму, Ст. Панятоўскаму, Ю. Нямецвічу, А. Чартарыйскаму): “Заўсёды быў супраць падзелу Польшчы, бо гэта крок як непрыстойны, так і непалітычны, але ён ужо адбыўся. Ці дазваляць Аўстрыя і Прусія на адраджэнне Польшчы? Ці магу я сам аддаць маю частку, іх узмаціць,

¹² Анішчанка Я. Пачаткі татальнай русіфікацыі // Спадчына. 1998. № 5. С. 18.

¹⁴ Лапо И.И. Западная Россия и её соединение с Польшей... С. 12.

¹⁵ Виноградов А. Краткий исторический очерк о деяниях в Северо-Западном крае императрицы Екатерины II // Виленский календарь. 1900 год. Вильна, 1899. С. 160.

¹⁶ Восстание декабристов: Материалы по истории восстания декабристов / Под общ. ред. и с предисл. М.К. Покровского. Москва-Ленинград, 1927. Т. 4. С. 180.

¹⁷ Шолкович С. Польская пропаганда в учебных заведениях Северо-Западного края // Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России / Сост. С. Шолкович. Вильна, 1885. Вып. 1. С. 242.

а сябе аслабіць? Ах, больш чым трэба дзяржава мая вяла ўжо войнаў, час нам адпачыць. Трэба паддацца абставінам і жыць спакойна”¹⁸. Таму ліквідаваць вынікі падзеяў і аднаўляць РП урад Паўла І не збіраўся. Тым не менш, шляхта ў адрасе, пададзеным Паўлу І, заяўляла, што “жывучы не ў Польшчы, яна адчувае сябе як бы ў Польшчы і нават лепш, чым у сапраўднай Польшчы”¹⁹.

Палітыку спачування “польскай справе” працягваў Аляксандр І, асабліва да франка-расейскай вайны 1812 г., пасля якой змянілася матывацыя адносін да беларускіх земляў і кансерватыўная плынь расейскай палітыкі перамагла ліберальную. Польскія адраджэнцы РП спадзяваліся на Аляксандра І. Казтан Козман, палітычны дзеяч таго часу, у сваіх успамінах пісаў: “Засвяціў ён як зорка, а хутчэй як сонца, асвятляўшае не толькі змрочны далягляд Польшчы, але ўсяго чалавецтва”²⁰. А пэў польскіх легіёнаў Цыпрыян Годэбскі сведчыў: “На тэрыторыі расейскага захопу кожны цешыць сябе прыгожымі надзеямі будучага”²¹. Але палітыка Аляксандра І была дваістай і хісталася “ад думкі аднавіць княства Літоўскае для яго наступнага злучэння з Польшчай да задумаў цалкам абрусіць яго”²². На гэта мелі ўплыў, з аднаго боку, “польскі нацыяналіст” А. Чартарыйскі са сваімі прыхільнікамі, з другога – расейскія нацыяналісты на чале з М.М.Карамзіным.

Дзякуючы дзейнасці першага, ішло збліжэнне земляў Беларусі з Каралеўствам Польскім²³. “Пад апекаю Чартарыйскага Заходняга Расея так апалачвалася і лацінілася, як не апалачвалася і не лацінілася ніколі, – пісаў М.Каяловіч, – і цяпер яшчэ ёсць старыя, як у Заходняй, так і Усходняй Расеі, якія гавораць, што да Чартарыйскага многія з дробнага дваранства заходнерускага, хаця і лічылі сябе палякамі, але не ведалі польскай мовы, а гаварылі і пісалі па-руску (гэта значыць па-беларуску – В.Ш.). Пасля Чартарыйскага такіх людзей ужо не сустракалася: рускімі заставаліся толькі тыя, хто не атрымаў адукацыі, гэта значыць сяляне (беларусы), большасць бедных мяшчан”²⁴. Другія ў “імя рускіх інтарэсаў” не дапусцілі аднаўлення “старой Польшчы” і вяртання ёй “далучаных губерняў”. Вось што пісаў М.М.Карамзін Аляксандру І: “Вы думаеце аднавіць старажытнае Каралеўства Польскае, але гэтае аднаўленне ці згодна з законам дзяржаўнага дабра Расеі? Ці згодна з Вашымі свяшчэннымі абавязкамі, з Вашою любоўю да Расеі і да самой справядлівасці? Ці можаце са спакойным сумленнем адабраць у нас Беларусію, Літву, Вальню, Падолію, умацаваную маёмасць Расеі яшчэ да Вашага царавання? Ці не прысягаюць дзяржаўцы забяспечваць цэласнасць сваіх дзяржаў? ... Дагэтуль

¹⁸ Цыт. па: Jasienica P. Rzeczpospolita Obojga Narodów. Cz.III. Dzieje agonii. Warszawa, 1972. S. 557.

¹⁹ Цыт. па: Любавский М.К. Основные моменты истории Белоруссии. Москва, 1918. С. 21.

²⁰ Kozman K. Pamiętniki. 1795-1815. T. 1. Poznań, 1858-1865. S. 243.

²¹ Цыт. па: Kukiel M. Dzieje Polskie porozbiorowej 1795-1921. Wyd. 4. Paris, 1984. S. 87.

²² Погодин А.Л. Наполеон и Литва // Отечественная война и русское общество. 1812-1912 /Ред. А.К.Джигелегов и др. Санкт-Петербург, 1912. Т. 3. С. 163.

²³ Askenazy Sz. Lukasiński. Warszawa, 1908. Т. 1. S. 218.

²⁴ Коялович М.О. Историческое исследование о Западной России, служащее предисловием к документам, объясняющим историю Западнорусского края и его отношения к России и к Польше. Санкт-Петербург, 1865. С. CLXVIII.

нашым дзяржаўным правілам было: ні пядзі ні ворагу, ні сябру!...”²⁵. У абодвух выпадках з жыхарамі Беларусі ніхто не лічыўся.

Мікалай I спачатку называў землі ВКЛ “былыя польскія правінцы”, ажыхароў іх “суайчыннікі”. Пазней прыйшло разуменне, што гэты край зусім не польскі, а рускі, звязаны з ім племянным адзінствам паходжання, моваю рускай, сваім гістарычным мінулым, анасяляюць яго “издревле русские по происхождению, нравам и навыкам жители областей”²⁶. На гэтым падмурку пачаў складвацца “западнарусизм”.

З навуковых публікацый дайшло да школьнага падручніка па гісторыі для 8 класня правільнае разуменне сенацкага ўказу 18(30) ліпеня 1840 г., які, як лічаць, адмяніў найменаванні “Літва”, “Беларусь” і ўвёў назву “Северо-Западный край”²⁷. Разгляджаныя намі архіўныя матэрыялы і апублікаваныя дакументы 1830 – 1850-х г. даказваюць, што назва “Северо-Западный край” не сустракаецца, а ўжываюцца “западные губернии”, “западный край” (радзей, чым першы тэрмін). Прычым карыстаецца імі сам Мікалай I²⁸. Больш таго, забароненае слова “беларускі” ўжывалася ва ўрадавых дакументах. Напрыклад, указ Сенату ад 2 мая 1850 г. аб “преобразовании Белорусского учебного округа”²⁹.

Палітыка Мікалая I была накіравана на ўзмацненне русіфікацыі і ўніфікацыі земляў Беларусі. Спачатку асцярожная, бо “у абласцях былой Польшчы далучанай да Расеі, не адменены ні папярэдняе заканадаўства, ні судаводства, ні ўжыванне польскай мовы. Паляк, пакінуты палякам і стаўшы вернападданым цяперашніх сваіх гаспадароў, можа любіць сваю мову і пераданыя ад бацькоў звычаі і статы. Калі папрытызм не выходзіць з гэтага кола, то ён не з’яўляецца злачыствам... Але калі справа прыме іншы кірунак, калі з такім патрыятызмам злучаюцца мары прабудучую незалежнасць Польшчы і калі сачыненні польскіх пісьменнікаў схіляюцца да сілвання душаў суайчыннікаў падобнымі думкамі, тады яны процілеглыя вернападданасці...”³⁰.

Пасля 1830 – 1831 г. царскі ўрадактыўна выступіў супраць усяго, што, нягю погляд, перашкаджала поўнай інтэграцыі гэтых земляў з астатняю тэрыторыяй дзяржавы і магло падтрымліваць польскія мары. Генерал Замойскі ўспамінаў, што Мікалай I “галосна, хаяя толькі ў размовах, выказваў, што палякі не могуць чакаць ад яго нічога большага, акрамя таго, што ўжо ёсць і што дадзена ў Канстытуцыі. Перш за ўсё яны павінны пакінуць надзею далучэння да Каралеўства правінцы за Бугам і Нёманам. Чулі яго часам гаворачага, што папярэднік яго, Аляксандр, даўшы гэтую

²⁵ Цыг. па: Лаппо И.И. Западная Россия и её соединение с Польшей... С. 27.

²⁶ Тамсама. С. 30.

²⁷ Біч М.В. Гісторыя Беларусі: канец XVIII - 1917 г.: Вучэб. дапам. для вучняў 8-га кл. Мінск, 1993. С. 41.

²⁸ Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. документов и материалов. Т. 4. Минск, 1979. С. 139, 293, 306 і інш.; Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Санкт-Петербург, 1864. Т. 2, отд. I. СТБ. 368, 1139, 1141, 1143, 1299 і інш.

²⁹ Сборник постановлений по Министерству народного просвещения... СТБ. 988.

³⁰ Arhiwum Główne Akt Dawnych, z.k. Novosilcowa, zes.p.arhiw. Tyzenhauzów, syg.772, a.12-21.

надзею палякам, перайшоў за межы таго, што вольна цару з пункту погляду інтарэсаў маскоўскай дзяржавы”³¹. 16 верасня 1831 г. быў створаны спецыяльны “Заходні камітэт”, задачай якога было “зраўняць Заходні край ва ўсіх адносінах з унутранымі вялікарускімі губернямі”.

Пры Аляксандры II былі зробленыя паслабленні ў польскім пытанні, што адразу заўважылі сучаснікі. Вось што пісаў К.Шыманскі, тады вучань рэальнай гімназіі ў Варшаве: “Усеажылі, спадзяваючыся на лагоднейшае і справядлівейшае кіраванне. Мікалаеўскія сатрапы буйнога і дробнага калібру панзілі тон і менш былі строгімі. Гаварылі аб вяртанні з Сібіры... Чакалі ўзыходу новай эры ад маладога ліберальнага манарха... Распачаўся рух, ажыўленне. Пачалі шмаг чытаць. Пры лагоднейшай цензуры множыліся новыя выдавецтвы. Камяні звярынагадэспатызму, прыгнятаючыя жывы арганізм, адсунуліся. Наша грамадства трохі ўздыхнула пасля 25 гадоў суролага і зняважаючага прыгнёту”³². Былі змяненні і ў адносінах да Беларусі. “Заходнія нашы губерні перасталі лічыцца як бы пасынкамі Расеі, шчодраю рукою пасылаліся на іх Манаршыя дабрадзействы і занялася светлая заранка новага іх дзяржаўнага жыцця, але на жаль, заранка гэтая хутка і нечакана згасла”, – адзначаў даследчык І.А.Нікоцін³³. Аляксандр II працягваў палітыку ўніфікацыі і інтэграцыі заходніх губерняў з іншымі тэрыторыямі Расейскай імперыі, бо лічыў, што Беларускі край “ніколі не быў незалежным і ніколі не лічыўся здабыткам, а толькі адабраным ад Польшчы, як былая маёмасць Расеі”³⁴.

Якімі былі вынікі “рускай справы” на землях Беларусі адзначым словамі А.Ліпрандзі, які пабываў тут у 1895 г.: “Заходні край наш, нягледзячы на стогадовае абрусенне, далёка яшчэ не рускі край, ён не вернуты яшчэ самому сабе, руская справа знаходзіцца там далёка не так, як бы хацелася б і неабходна... у інтарэсах яе мясцовых, так і агульнадзяржаўных... Да гэтага часу гэты край польскі... Праваслаўе і руская нацыянальнасць да гэтага часу яшчэ займаюць тут вельмі сціплае месца, перавага інша-племянных і іншаверных, спрадвек варожых нам элементаў да гэтага часу яшчэ моцна дае сябе адчуваць на кожным кроку”³⁵.

Такім чынам, палітыка расейскага самадзяржаўя на землях Беларусі не была адназначнай і прамалінейнай, а залежала ад палітычных абставінаў і поглядаў пануючага манарха. У залежнасці ад гэтага і вызначаны чатыры перыяды на працягу 1772 – 1863 г. Эвалюцыя царскай палітыкі ўплывала на змены ў грамадска-палітычным жыцці земляў Беларусі. Галоўнымі яе пастулатамі былі ўніфікацыя, бюракратызацыя і русіфікацыя.

³¹ Цыт. па: Fieldman W. Dzieje polskiej myśli politycznej w okresie poróżbiorowym. T. 1. Kraków, 1913. S. 38.

³² Цыт. па: Romotowska Fr. Narodziny tajemnego państwa polskiego. 1818-1862. Warszawa, 1990 S.18.

³³ Столетний период русского законодательства в воссоединённых от Польши губерниях (1772-1872). Т. 1 / Сост. и издал И.А.Никотин. Вильна, 1886. С. 30.

³⁴ Цыт. па: Fieldman W. Dzieje polskiej myśli politycznej... S.334-335.

³⁵ Липранди А.П. Русское дело в Западном крае. Санкт-Петербург, 1885. С. 28.